

НОВІТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕКСТУ: ЛЮБЛІНСЬКИЙ ДОСВІД

Потапенко С.І.

Рецензована колективна монографія – “Що в тексті? Текст як ріг достатку” (*What's in a Text? Inquiries into the Textual Cornucopia* / eds. A. Glaz, H. Kowalewski, A. Weremczuk. – Cambridge Scholars Publishing, 2012. – 285 p.) – відповідає на гостре питання, яке останнім часом постало внаслідок частої оцінки здобутків сучасного мовознавства як “новітніх”. За допомогою цього прикметника позначають досягнення лінгвістики в цілому [6, с. 1], об’єкт дослідження неології [5, с. 1], характеризують когнітивну поетику [2, с. 6; 8, с. 1] й дискурсологію, в останньому випадку чомусь посилаючись на публікації п’яти-семирічної давності [1, с. 1].

Рецензоване видання може з кількох причин претендувати на статус новітнього, тобто такого, яке відповідає сучасним вимогам; найновішого типу, конструкції [4, с. 789]. По-перше, воно пропонує результати міжнародної конференції, яка у польському Любліні об’єднала досвідчених науковців із Британії, Польщі й Швеції з пошукувачами ступенів доктора філософії (PhD) й кандидата філологічних наук. Люблін постав, з одного боку, як перехрестя для зустрічі лінгвістик Заходу й Сходу, а з іншого – науковців різних поколінь. По-друге, на відміну від матеріалів попередньої конференції, опублікованих у Люблінському університеті імені Марії Кюрі-Склодовської [10], рецензована монографія вийшла друком у міжнародному видавництві, що, безперечно, піднімає статус аспірантських досліджень. По-третє, новітній характер видання виявляється у вивченні тексту із залученням найсучасніших методик, диференційованих у п’яти розділах видання, які охоплюють такі питання: проблему тексту в цілому (Part 1. Text as a Problem, с. 6–53); текст як засіб впливу (Part 2. Text as a Means of Doing Things, с. 54–125); тексти літературних творів (Part 3. Text as a Repository: Literature, с. 126–163); корпусні дослідження (Part 4. Text as a Repository: Corpora, с. 164–247); текст в екстралінгвістичному ракурсі (Part 5. Text and Beyond, с. 248–268).

Проблеми тексту розглядаються в першому розділі із залученням положень психології й теорії концептуальної інтеграції. Психологічно орієнтований аналіз тексту з урахуванням уваги й глибини розуміння (Emmott C., Sanford A.J. Noticing and not Noticing What's in a Text: Attention, Depth of Processing and Text Interpretation) здійснено за допомогою експериментальних методів, призначених для перевірки постулатів когнітивної лінгвістики, отриманих шляхом інтроспекції [11, с. 2]. У розвідці описано результати трьох експериментів. Перший перевіряє сприйняття адресатом так званих семан-

тичних ілюзій, які виникають унаслідок таких заміन одного слова на інше, котрі не привертають уваги аудиторії. Так, більшість читачів не помічає неправильного вживання імені *Moses* у реченні *How many animals of each sort did Moses put in the Ark?* “Скільки тварин кожного виду посадив Мойсей у ковчег?”, хоча знають, що тварин у ковчегу перевозив Ной. Другий експеримент встановив, що людина помічає більше семантичних ілюзій у наративах, написаних від першої або другої особи, ніж у текстах, створених від третьої особи. Третій експеримент засвідчив, що під час продовження оповідань читач спирається на найбільш важливі компоненти, серед яких центральне місце займають головні герої.

У решті пунктів першого розділу теорія концептуальної інтеграції застосована до аналізу газетних заголовків, гумористичних оповідань і гумористичного ефекту неправильно вжитих слів (*malapropisms*). Як відомо, теорія концептуальної інтеграції послуговується поняттям просторів, тобто сфер асоціацій, які співвідносяться через проекції (*mapping*), котрі приписують кожному елементу одного простору відповідники в іншому.

При вивченні газетних заголовків теорія концептуальної інтеграції застосовується на четвертому – інтерпретативному – рівні аналізу (E.Tabakowska. What's in a title?), що продемонстровано на прикладі взаємодії заголовка *БІЛИЙ КІНЬ КВАСНЕВСЬКОГО* з підзаголовком *Квасневський зробив помилку. У політиці ви або учасник, або лише прибічник*. Заголовок розглядається як результат інтеграції двох ментальних просторів. Перший включає такі чотири елементи: генерал Андерс, який перебував у Лондоні на чолі уряду у вигнанні – білий кінь, тобто особа, яка мала привезти Андерса до Польщі – звільнення від комунізму – нездатність це зробити. Другий простір складається з таких компонентів – Квасневський (колишній президент Польщі) – білий кінь – звільнення від правого крила – невдача. Взаємодія двох указаних просторів формує емерджентне, або нове, значення такого змісту: Квасневський зробив помилку, повіривши, що він може урятувати польські ліві сили, взявши участь у виборах (що, навпаки, привело до відходу колишнього президента від політики взагалі). У зв’язку з цим цікаво порівняти ефективність аналізу заголовків за допомогою теорії концептуальної інтеграції й дослідницького апарату образ-схем, які формуються під впливом сенсорного досвіду людини й структурують абстрактні образи свідомості (див. [7, с. 183–209]).

Виявлення гумористичного ефекту із залученням теорії концептуальної інтеграції здійснено на

матеріалі кількох оповідань (Jabłońska-Hood J. What's in a Humorous (Con)Text?), напр., *Том страждає від клаустрофобії і агорафобії, а тому свій час проводить на порозі (in doorways)*. Встановлено, що розуміння цитованого жартуру спирається на взаємодію двох видних просторів. Перший включає такі компоненти: Том – стан клаустрофобії – закриті простори. До другого входять наступні складники: Том – стан агорафобії – відкриті простори. Гумористичний ефект виникає внаслідок спроби синтезувати ментальні простори різної природи: Том зберігається в обох просторах; клаустрофобія корелює з агорафобією, а спосіб поєднання відсутній.

Плідність теорії концептуальної інтеграції для пояснення гумористичного ефекту окремих слів демонструється на прикладі словосполучень *windscreen vipers, beenary system, civil serpent* (K.Żyśko. More than the I: A Cognitive Analysis of Malapropisms and Eggcorns). Так, словосполучення *civil serpents* “службовці-змії” утворене внаслідок інтегрування семантики одиниць *civil servants* “службовці” і *serpents* “змії” у такий спосіб. Перший ввідний простір: діяч – службовець – мета: робота на благо країни. Другий ввідний простір: тварина – жива – зла – небезпечна. Узагальнювальний простір включає діячів і тварин, а інтегрований простір має такі складники: службовець – злий – новизна – здивування – гумор.

Текст як засіб впливу розглядається в другому розділі із залученням положень лінгвопрагматики й риторики.

Застосування теорії мовленнєвих актів до вивчення драматичного дискурсу дозволило встановити, що у ньому найбільш поширені асертиви, які відбивають відповідальність за певний стан речей за допомогою оцінного значення прикметників, іменників і займенників; директиви здійснюють оцінку різними мовними засобами, до яких належать звертання, модальні дієслова тощо; комісиви відбивають зобов'язання виконати майбутні дії (Erlikhman A., Melnyk Y. Implicit Evaluation in Speech Acts).

Встановлено, що прагматичні маркери відіграють важливу роль у профетичних текстах (Cherkhava O. Linguistic and Discursive Characteristics of Biblical Prophetic Texts in English Revised Version (1885)). Виявлено, що в біблійних текстах, крім темпоральних маркерів (*now, in those days, at that time, days are coming*), профетичність відображається низкою прагматичних маркерів, які вказують на роль посланця, виражену займенниками чи цілими фразами (*thus says the LORD, I, the LORD*); на повноваження (*Do something, Go/take something, thus says the LAORD*); на повідомлення (*I went/took and said/wrote; X heard Jeremiah/Isaiah speaking these words*). Більш докладно основні положення цієї розвідки висвітлені в авторефераті авторки [9].

Риторичні принципи мовленнєвої діяльності задіяні для пояснення організації виступів політиків, студентських есе і навіть романів.

Доведено, що передвиборчі промови польських кандидатів у президенти – Я.Качинського й Б.Коморовського – спираються на концепт лідерства, реалізований метафорами руху або подорожі, а

також засобами персоніфікації (J.Szczepańska-Włoch. An art of Self-Defence, an Art of Deception of the Essence of Citizen's Duty? Rhetorical Discourse in the Language of Politicians). Водночас ця розвідка відбиває характерне для сучасних досліджень змішування метафори як фігури мовлення і як засобу осмислення дійсності. Видається, що слід погодитися з тими науковцями, які вважають концептуальну метафору поверхневим виявом більш глибоких процесів, пов'язаних із концептуальним переносом (mechanism for conceptual transfer) [14, с. 710], що дозволить уникнути додаткових конотацій і помилкових висновків, викликаних стилістичним розумінням терміна “метафора”.

Застосування положень риторики дозволило встановити, що в есе, написаних іранськими студентами, запитання привертають увагу адресата, зацікавлюють його в темі й заохочують до читання (Rasti I. Involving the Reader in the Text: Questions in EFL student Argumentative Essays). Виявлено, що запитання домінують на початку першого абзацу з метою привернення уваги адресата, а під час конструювання аргументів виконують внутрішньо-текстову функцію навігації. Водночас у кінці есе всі риторичні запитання, які виконують ретроспективну функцію, встановлюють спільну точку зору.

Зведення автора до риторичної фігури продемонстровано на матеріалі трилогії С.Беккета “Молой”, “Мелон вмирає” і “Безіменний” (Janik M. Escaping Language, Pursuing the (Narrative) Self: Samuel Beckett's Trilogy of Novels, *Molloy, Malone Dies and The Unnamable*). Встановлено, що автор як риторична фігура приховується під ім'ям Безіменного, тобто особи, яка не існує, а тому не може померти, перебуває у порожньому просторі, з якого порожній голос розповідає історію безмежної агонії “Я”. Безіменний як втілення Мелона після смерті постійно рухається між двома полюсами, між буттям і небуттям, і нездатний ідентифікуватися з жодним із героїв, ховаючись за найбільш елементарним засобом означування – займенником першої особи *I*, який належить будь-якому індивіду.

Літературні аспекти тексту розглядаються на матеріалі модальності й демінутивності.

Роль модальності проаналізована на матеріалі англійських дієслів *must* “повинен” (Stadnik K. Subjectivity in Chaucer: The World behind Middle English **motenc* must' in *The Knight's Tale*) і *can* “могти” (A.Gnatiuk. *Can, Cannot, Could, Could not*. Deontic and Epistemic-Deontic Modality in Fictional Discourse. Dale Brown's *Rogue Forces* and Stephenie Meyer's *Twilight*). Аналіз середньоанглійського дієслова **moten* виявив його поширення у складі узагальнених тверджень на позначення необхідності в термінах долі як втілення божого провидіння у житті людини. Семантика досліджуваного дієслова пояснюється за допомогою запропонованого Р.Ленекером поняття суб'єктивізації, яке імплікує перебування мовця за межами того, що безпосередньо сприймається (off stage) і розглядається як підсвідоме. Під час дослідження дієслова *can* і його похідних встановлено й підтверджено статистичними даними, що *cannot* вказує на високий ступінь впевненості, *can* відбиває середній ступінь, *could* і *could not* –

низький ступінь, додатково відбиваючи можливості мовця.

Розгляд деминутивів сучасної англійської мови засвідчив, що вони позначають розмір, молодий вік, ставлення, а також високо оцінюють мінімізацію схвалення, розміру, прибутків (Gorzyska D., A Note On diminutive Types and Functions in English: A Case Study of Diminutive Use in Dan Brown's *The Da Vinci Code*). Особливу увагу звернено на позначення деминутивності прикметниками *small* і *little*: перший здебільшого іменує фізичні властивості, а другий наголошує на ставленні або прагматичних аспектах мовлення.

Поєднання методів корпусної й когнітивної лінгвістик спостерігаємо у четвертому розділі, присвяченому номінативним одиницям на позначення рівноваги, емоцій щастя й радості, когнітивних дієслів і неосемантизмів.

Корпусне дослідження досвідних аспектів вербалізації рівноваги спирається на її визначення, запропоноване М.Джонсоном, який зосереджувався на її фізичному аспекті [12, с. 97] (Magnusson U. Balance Dynamics as Complex Force Dynamics). У цьому пункті рівновага співвідноситься зі станом СПОКОЮ у теорії силової динаміки [13, с. 410] і розглядається як бажаний стан справ, який формується внаслідок взаємодії сил. У розвідці диференційовано окремі різновиди рівноваги – осьова (axis balance); шалькова (twin-pan), тобто урівноважена з обох боків; точкова (point balance), яка виникає під час зіткнення двох сил в одній точці; внутрішня (equilibrium). З їхньою допомогою пояснено значення низки одиниць англійської мови (*too much, too little, harmony, calm, peace, pleasant, restful, just about right*) й виокремлено метафоричні різновиди рівноваги: розумова, фінансова, економічна й політична, а також синестезійна, пов'язана з різними органами відчуттів. Нагадаємо, що концепт РІВНОВАГА вже досліджувався в Україні в лексико-граматичному й нарративному аспектах [2].

Використання корпусного підходу й теорії концептуальної метафори для зіставних досліджень виявляється плідним при вивченні метафоричного осмислення щастя й радощів в іспанській, англійській, польській і німецькій мовах (Adamicka J. Metaphoric Conceptualization of Happiness and Joy in Spanish and other Languages). Встановлено, що концептуалізація емоцій як ЗНАХОДЖЕННЯ (FINDING) більш продуктивна в іспанській, ніж у польській мові, менш продуктивна, ніж в англійській, і має однакову продуктивність з німецькою мовою. Водночас зіставний аналіз метафори ЕМОЦІЇ ЯК ПОДОРОЖ у напрямку певної цілі доводить, що на відміну від англійців іспанці, німці й поляки більше уваги звертають на спроби досягнення певного емоційного стану.

Корпусне дослідження англійських когнітивних дієслів спирається на дві ідеї Дж.Синклера, мало відомі в Україні (Dilay I. Cognitive Verbs in English: A Corpus-Based Study). Перша стосується власне процедури корпусного дослідження: спочатку

відбираються будь-які 30 рядків і в їхньому складі виокремлюються певні моделі; потім обираються інші 30 рядків, у яких ідентифікуються інші моделі, і так далі, поки наступні 30 рядків не покажуть нічого нового. Друга ідея стосується поняття семантичної просодії, тобто надання словосполученням позитивного чи негативного звучання. Встановлено, що більшість фраз із когнітивними дієсловами зображає процес мислення як раціональний, а семантична просодія частини дієслів виявляється у сполученні з інтенсифікаторами.

Корпусне дослідження неосемантизації, тобто конверсії іменника у дієслово (*beat – to beat*), здійснюється із залученням низки лінгвокогнітивних методик, що доводить їхню близькість і відкриває перспективу їхнього об'єднання: положень про співвідношення профілю й бази в когнітивній граматиці Р.Ленекера, концептуальної метонімії, інтерпретованої як зсув профілю, й поняття радіальних категорій (Augustyn R. Discourse-Guided Neosemantization in Novel Noun-to-Verb Conversions). Доведено, що під час неосемантизації метонімія використовується як засіб безпосереднього доступу до знань з метою досягнення максимального ефекту з мінімальними зусиллями, а профіль забезпечує зміщення уваги з речі на процес.

Розділи, присвячені позатекстовій реальності, стосуються відображення у словнику, інтерпретованому як текст, взаємодії між людиною й одягом на прикладі англійських одиниць *cow* “ряса” і *toreador* “тореадор” (Rusinek A. The Dictionary as a Text: What's in the Dictionary about the Relationship between Humans and Clothes?) і ролі піктограм в інтернетному й газетному дискурсах (Makaruk L. The Role and Functions of Pictograms and Ideograms in Mass Media Texts). Дослідження взаємодії між одягом і тілом людини встановило розширення значення відповідних одиниць за допомогою метафори й метонімії, а вивчення ролі у мас-медійному дискурсі піктограм, тобто іконічних елементів, дозволило виокремити три їхні різновиди: копії (зображення), абстракції (зображення, що подає загальну ідею) й емблеми (знаки і графічні символи), а також низку різновидів ідеограм: емотікони, числа, пунктуаційні знаки, математичні символи, формули, аббревіатури тощо.

Ознайомлення з переліком авторів видання засвідчує, що шість із них представляють різні навчальні заклади України, тобто підтверджує роль Люблінського університету імені Марії Склодовської-Кюрі як місця, де українські науковці можуть ознайомлюватися з новітніми здобутками західної лінгвістики. До них у цьому виданні зараховуємо емпіричні методи; застосування теорії концептуальної інтеграції з метою виявлення різноманітних ефектів, створюваних текстами й мовними засобами; вивчення сугестивної ролі текстів у ракурсі лінгвопрагматики й лінгвориторики; поєднання низки когнітивних методик під егідою корпусної лінгвістики; а також вихід у широкий позатекстовий контекст.

Література

1. Артюхова А. О. Риторико-просодичні особливості німецького мітингового дискурсу (інструментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Артюхова А. О. – Одеса, 2012. – 20 с.
2. Бабелюк О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Бабелюк О. А. – К., 2010. – 32 с.
3. Багацька О. В. Концепт РІВНОВАГА в сучасних американських оповіданнях: лексико-граматичний та наративний аспекти : автореф. ... дис. канд. філол. наук / Багацька О. В. – К., 2007. – 19 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2009. – 1736 с.
5. Головка О. М. Лінгвальна актуалізація вимірів антропного буття (на матеріалі інновацій англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Головка О. М. – Херсон, 2010. – 20 с.
6. Осовська І. М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Осовська І. М. – К., 2003. – 19 с.
7. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С. І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
8. Проценко О. О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Проценко О. О. – Харків, 2010. – 20 с.
9. Черхава О. О. Англомовне біблійне пророцтво як різновид фідеїстичного дискурсу (на матеріалі King James Bible) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Черхава О. О. – Одеса, 2011. – 20 с.
10. Further Insights into Semantics and Lexicography / eds. U. Magnuson, H. Kardela, A. Glaz. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 386 p.
11. Gibbs R. W. Why cognitive linguistics should care more about empirical methods / R. W. Gibbs // *Methods in Cognitive Linguistics*. – Amsterdam : John Benjamins, 2007. – P. 2–18.
12. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
13. Talmy L. Force dynamics in language and cognition / L Talmy // *Concept Structuring Systems*. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000. – Vol. I. – P. 409–470.
14. Tenbrink T. Reference frames of space and time in language / T. Tenbrink // *Journal of Pragmatics*. – 2011. – Vol. 43, N. 3. – P. 704–722.